

ЕДИН ПЪТ, ЕДИН ХРАМ, ЕДИН ДВОРЕЦ И ДЕСЕТ ВЕКА ИСТОРИЯ (ОТ СКРЕТИСКА ДО КОСТИНБРОД 4-14 В.)

СЪДЪРЖАНИЕ

НАДМОГВАНЕ НА DAMNATIO MEMORIAE / 8

ВЪВЕДЕНИЕ / 11

1. ПЪТЯТ И ГРАДЪТ / 21

2. СКРЕТИСКА: NOMEN EST OMEN (ИМЕТО Е ЗНАМЕНИЕ) / 37

2.1. Етническа етимология, или за народите на предримска Скретиска и Сардика / 37

2.2. Географска етимология, или за зависимостта между културната и физическата карта / 43

2.3. Храмът Скретиска: между историята и мита / 49

2.4. Ротондата-Скретиска, или за културната география и урбанистичното развитие / 58

3. ОТ СЕРДИКА КЪМ КОНСТАНТИНОВИЯ РИМ И ОТ СКРЕТИСКА КЪМ КОСТИНБРОД / 92

3.1. Сердикийска област в навечерието на Домината / 92

3.2. Аврелиан Сердикиецът и проконсулската резиденция в Скретиска / 101

3.3. Сардика и Скретиска в административната система на Тетрархията / 116

4. ГАЛЕРИЙ СЕРДИКИЕЦЪТ И ПАЛАТЪТ СКРЕТИСКА / 119

4.1. Гай Валерий Галерий Максимиан: гонителят, издал Едикта на толерантността / 119

4.2. Галериева Сардика / 127

5. КОНСТАНТИНОВИЯТ РИМ И БРОДЪТ НА КОНСТАНТИН / 160

5.1. Премълчаният император Лициний / 160

5.2. Защо наистина Константин Велики е наричал Сардика „Мой Рим“ / 167

5.3. Константиновият дворец в Скретиска / 190

5.4. Костинброд, или за Константиновото предсказание / 202

6. КОСТИНБРОД, ИЛИ ЗА „КОНСТАНТИНОВАТА ОРИС“ И ЗА ДЪЛГИЯ ЗАЛЕЗ НА РИМСКАТА

СТОЛИЧНА КАРИЕРА НА СЕРДИКА / 209

6.1. „Константиновата орис“ / 210

6.2. Паметта за Константин в „Константиновия Рим“ и в Костинброд / 217

6.3. Константиновият Рим след Константин: Вторият вселенски събор / 223

6.4. Последните владетели на двореца в Костинброд: август Ветранио, цезар Зион,

цезар Герман и принцеса Матасунта / 249

7. ЦЪРКВИТЕ И ХРИСТИЯНИТЕ В СЕРДИКИЙСКИЯ ДИОЦЕЗ И КОНКРЕТНО В ОБЛАСТТА

КОСТИНБРОД / 262

7.1. Епископията Сардика: първи предстоятели и църковен диоцез / 263

7.2. Църквата на Сардика – от „временен примат“ към постоянно дисидентство / 266

7.3. От дисидентство към дистанциране: „Не съдете и няма да бъдете съдени“ (Мат. 6:37) / 272

7.4. „Еретическите“ лидери в Сердика и Костинбродско / 273
КОСТИНБРОД: МЕЖДАТА, ОТДЕЛЯЩА СРЕДЕЦ, „КОЙТО Е В СРЕДАТА
НА ЦЯЛОТО“, И
ПОКРАЙНИНАТА МРАКАТА (ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ) / 320
БЕЛЕЖКИ / 335
РЕЧНИК / 364

ПРЕВЪЗМОГВАНЕ НА DAMNATIOMEMORIAE (ОСЪЖДАНЕТО НА ЗАБРАВА)

Проф. ВАЛЕРИЯ ФОЛ

Костинброд е град с минало, скрито в сянката на Сердика, минало, известно само на тесните специалисти по история на Югоизточна Европа през Късната античност и Средновековието. Наистина ли градът е бил осъден на забрава, или се е скрил, за да съхрани тайните си само за посветени, които пазят знанието за един от центровете на света? Този провокативен въпрос изведнъж звучи логично, ако читателят потъне в лабиринта, наречен „Един път, един храм, един дворец и десет века история. От Скретиска до Костинброд (4-14 век)“. Историята, разказана в книгата, прилича на навита на кълбо нишка, която, когато се дръпне в единия край, постепенно става ясно, че кълбото е оформено не от една, а от множество нишки, които водят към центъра. И всяка от тях свързва този център с европейската и средиземноморската политическа, културна и религиозна история, с историите на хора, сгради, паметници и на един път, по който идеи пътуват през хилядолетията. С напредването в текста загадъчността на книгата като че ли не се прояснява, а се задълбочава, както и страхът, че залутани в многопластовия разказ, няма да прозрем кой е центърът на света или къде е границата между светлината и мрака и наистина ли е в Скретиска. Следвайки Диагоналния път и множество пътища и пътечки от и към него, читателят осъзнава, че континуитетът на идеите е хилядолетен, въпреки религиозните, политическите и демографските трансформации.

Самото заглавие на книгата подсказва, че разказът е мечта, която внимателно се вижда в реалностите „път, храм и дворец“, за да създаде цветната картина на историята на един град. Интересното в случая е, че историята на този град е неразривно свързана с тази на друг град и просто няма как да се отделят, тъй като са двете лица на едно цяло от древността, та до днес. Разказът е за Скретиска – Костинброд и Сердика – Средец – София – топоса на свещеното и неговия град или обратното, зависи от гледната точка. Трудно е да се даде категоричен отговор от кой етнос са ни завещани имената Скретиска и Сердика. В книгата са разгледани всички възможни варианти за отговор на този въпрос – етнически, географски, фолклорен или епонимът на града да произхожда от ротондата с диаметър 32 метра, определяна от археолозите като постройка с „представителни, мемориални или култови функции“, за която авторката ни предлага хипотезата, че е храм на хипостазата* на Великата богиня майка Кибела-Тюхе и вероятно мемориал. Едно

е недвусмислено, че Скретиска и Сердика са и средишно, и гранично място, а не само спирка по Диагоналния път през Късната античност и през Средновековието. Подробните разкази, позовавания и илюстрации на типологически сходни обекти създават широк контекст, който оформя идеята за развитието на този тип архитектура и промените във функционалността ѝ.

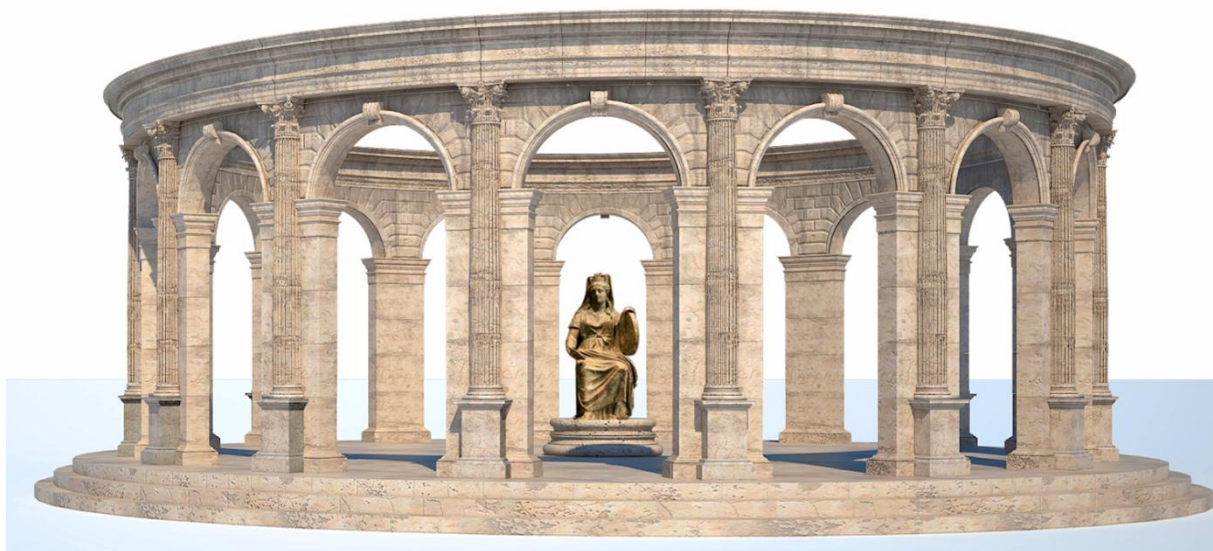
Археологическите паметници и писмените свидетелства за Скретиска и Сердика са вписани в цялостната история на Римската империя от управлението на Галиен през включването на района в пределите на Българската държава до края на 14 век. Цялата история е тясно преплетена с житейския път на императорите и техните семейства, резидирали в Сердика и луксозното предградие Скретиска. Читателят потъва в разказите за Аврелиан Сердикиецът, Галерий, Константин Велики и последните цезари, резидирали в двореца в Скретиска – Ветранио, Зион, Герман, и дори може да надникне в живота на двореца през личните истории на жените, които, както изглежда, са живели в него – Галерия Валерия, съпругата на Галерий, Констанция, Фауста и Елена – сестрата, съпругата и майката на Константин Велики, Елиа Ариадна – съпругата на Зенон, внучката на крал Теодорик Велики принцеса

Матасунта. Прелюбопитната история на принцеса Матасунта, чийто последен съпруг е цезар Герман, всъщност е илюстрация на древната идея за предаване на власт по линия на царската дъщеря, кодирана и в редица приказки. Дали Галерия Валерия е прототип на св. Екатерина, тачена като светица и изобразявана като царица, може само да се предполага, но в изворите витае внушението за важното място на жените от двореца в утвърждаването на християнската вяра. И точно в това поле се намесва и историята на Сердикийската църква и не само заради Едикта на толерантността на позабравения покрай Константин Велики Галерий. Цялостното впечатление от разказаната в книгата история на Сердикийската църква и нейния диоцез и мястото ѝ в утвърждаването на християнството е, че те имат свое мнение за вярата, което не винаги съвпада с това на Рим и на Константинопол. Дали защото е древна църква, или заради спецификите във вярата на населението, което обитава диоцеца, през всеки период от историята има нещо специално, бих казала дори тайнствено, което кара авторката да го нарече „постоянно дисидентство“. Нишката на богомилството и на паметниците, които могат да се свържат с тази вяра, преминава през целия текст. Остава впечатлението, че идеите за светлината и просветлението, които

водят до сближаване с божественото и достигане на познание, са преминали от древните култове и мистерии в специфичната вяра и обредност на богомилите и дори са кодирани в достигналите до наши дни паметници, фрески, представи за пространството и фолклорни разкази.

Безусловно голям интерес предизвикват разсъжденията на В. Вачкова за

ранните години на българския контрол на територията на Софийската котловина и на запад от нея в резултат на сключения договор между Константинопол и българите през 480 г. за защита от готите. В резултат на тази хипотеза логично изниква въпросът дали наистина кан Крум е първият български владетел, влязъл в Сердика и управлявал този район. Но по-интересни са търсенията на механизмите, чрез които етнически пълното население на района, носител на древни, изконни за района вявания и привнесени синкретични* култове, достига до християнството и до богомилските идеи. Очертана е специфика на аристократичното по произход, но демократично по своята същност светоусещане, че всеки може да достигне бога, следвайки светлината, и поради това да не хареса на много хора – така, както не се е харесвала на властимащите и през вековете. Дали заради това не е обречено на забравата? Патосът на цялата книга е насочен именно към повдигане на булото на забравата от славната културна и църковна история на Скретиска-Костинброд и Сердика-Средец-София и неизтриваемия ѝ отпечатък в битието на българите, а и на други европейски народи. Написаният увлекателно текст е придружен с богат илюстративен материал, който следва логиката на текста и същевременно внушава, че Скретиска-Костинброд и Сердика-Средец-София са органична част от културната история на Европа.

Храмът Скретиска (Ротондата), 3Д реконструкция доц. Орлин Давчев

ВЪВЕДЕНИЕ

(В.ВАЧКОВА)

Намерението ми да напиша книга за Костинброд беше продиктувано на първо място от един факт: принципното неразбиране на уникалната роля на селището в миналото на Сердикийска област и оттам на Римската империя и Християнската църква – в Късната античност, а през Средновековието – на Византия, България, Балканите, значителна част от Средиземноморския свят и в някои отношения на целия европейски християнски свят до Британия. Това намерение определя структурата и акцентите в книгата. Изследването няма за цел да бъде „История на Костинброд“, а да проследи онези ярки щрихи в миналото на Костинбродския регион, които хвърлят светлина върху изключителното му място в политическата и културната география на християнска Европа. В този смисъл „Един път, един храм, един дворец и десет века история“ е естествено продължение на дългогодишните ми занимания с миналото на София. Новото е, че този път антична Сердика и средновековен Средец, образно казано, се поглеждат не от цитаделата на града, а от неговото близко най-люксово предградие (до 7 в.) и неговата най-специфична духовно-административна околност (от 8 до 14 в.).

Доколкото историята на всеки град е въпрос най-вече на събиране и подреждане в относително цялостна картина на отделните, запазени по един или друг начин, под една или друга форма и в една или друга степен фрагменти на миналото, това първо изследване на древен Костинброд цели да постави поне рамката на картината и да открие някои от най-впечатляващите сцени и образи в нея. Паралелноисторията на всеки град е въпрос и на опит за обединяване на фрагментите не само в картина, а в цялостен разказ – процес, опиращ се на известното и безспорното, но неизбежно запълващ липсващите фрагменти по пътя на логиката и аналогията. Не трябва да се забравя, че логиката и аналогията са основни инструменти при реконструкцията не само на далечното минало, а и при отразяване то на наскоро случилите се събития или на настоящето. С други думи, историята като текст е доста близка до литературата и нейните свидетелства трябва да се подлагат най-малко на прецизен херменевтичен анализ. За успешността на този анализ определящо е доброто познаване на символната, образната и ценностната система на културната среда, в която текстът е създаден и/или е бил разпространяван. Но дори и при многодобро познаване на въпросните символни и ценностни системи днешният изследовател може с определена доза сигурност да предполага защо даден автор е написал дадено нещо, а не дали даденото нещо наистина се е случило. Накратко, всяка картина на историята на който и да било град остава винаги повече или по-малко хипотетична. Промяна на детайлите в тази картина може да стане във всеки момент – достатъчно е да бъде открит един нов артефакт, писмен извор и дори преразказана от някой пътешественик местна легенда или необичайна култова практика. Основните параметри на

цялостния разказ и цялостната картина, която наричаме история на даден град обаче, бидейки буквално вкоренени в културния и географския пейзаж на региона, остават постоянни.

Костинбродският регион е част от естествения хинтерланд на антична и средновековна Сердика-Средец-Триадица-София, точно каквато естествена част от столичния хинтерланд е днешната Община Костинброд. Би могло да се предположи, че ако историческата съдба на Сердика беше повторила тази на другите временни късноримски столици като Равена (Италия), Сирмиум (дн. Митровица в Сърбия), Арелата (дн. Арл във Франция), Тривериум (дн. Трир в Германия), Тесалоника (дн. Солун в Гърция), съдбата на Костинбродско щеше да е сходна с развитието на техните околности, които или се интегрират в големия град (като Класе и Равена), или се еманципират като отделни селища. Във втория случай урбанистичното развитие поема в нова посока и преизползването на античните сгради като кариери за качествен и леснодостъпен строителен материал е било особено широко практикувано. става възможно само при много добро познаване на историята – както на региона, така и на Империята.

Разбира се, за разиграването на един от посочените сценарии дистанцията между центъра и периферията е била значим фактор: Класе се намира на по-малко от три километра от Равена, докато Костинброд е на 16 км от София. С други думи, формалното интегриране на Костинброд в Сердика би изисквало грандиозно строително начинание от ранга на Перикловите Дълги стени (свързали през 5 в. пр. Хр. Атина с отдалеченото на ок. 10 км пристанище Пирея). Не че подобни, а и далеч по-грандиозни строителни начинания на Балканите не е имало: Анастасиевите стени са ограждали през 6 в. територия, отстояща на 65 км западно от центъра на Константинопол. Тяхната мотивация обаче не е била градоустройствено-архитектурна, а военностратегическа, наложена от конкретна конюнктура и загубила актуалността си заедно с промяната на ситуацията. По-различно и много по-трайно е било интегрирането на периферни селища към централния град в периода на Късната античност. Тогава идеята за цитаделата

(укрепения сектор) като един вид мащабен маркер на града и негова основна реална военна защита е изоставена. Това променя съществено облика на градовете, чиято територия се усвоява и разширява съобразно нуждите и/или възможностите на населението и/или амбициите на местната власт. Точно по тази логика вилните зони в днешните „Лозенец“, „Филиповци“ и т.н. са станали интегрална част от територията на Сердика дълго преди да се превърнат в софийски квартали. В науката впрочем се лансира и противоположното мнение: намаляването на цитаделите е било резултат от кризата на централната власт и неспособността ѝ да осигури защитата на големи отбранителни съоръжения. Това е принудило гражданите да бъдат по-благоразумни и прагматични, като поддържат укрепления, каквито са били в състояние да отбраняват със собствени сили. Подобни твърдения, ако са верни, превръщат Сердика в уникално изключение, понеже нейната крепост, както отново ще стане дума, увеличава около два пъти размерите си точно през 4 в., когато другите цитадели „се свиват“.

Другият вариант е бил интеграцията да се е реализирала на равнище, различно от формалното включване на периферната зона в градската територия и администрация. Подобно интегриране, изглежда, е било достатъчно разпространено в римската практика. Типичен пример е интегрирането на Остия във функциониращата отдалечена на ок. 23 км Рим или на Тиволи, отстоящ на ок. 30 км от Вечния град. Това равнище е видимо на първо място в едновременното запазване на значителна автономия на двете градски територии и диференцирането на техните функции. Разделянето на функциите на свой ред често се отразява във факта, че знакови обществени съоръжения, каквито вече са съществували в едната част, не са били дублирани в другата част. За епохата на най-ранната градска история на Сердика и Скретиска (както се е наричало тогава селището на мястото на Костинброд) такива знакови обществени съоръжения са били дворците, някои емблематични храмове, стените и огромните амфитеатри.

„Константиновият дворец“ в Сердика, 3 Д реконструкция А. Димитров и Дворецът Скретиска (3 Д реконструкция О. Давчев).

Въпросите за знакови обществени съоръжения не трябва да се смесват с театрите, разнообразните религиозни постройки, стадионите, баните, гимназиите, форумите, канализацията (при необходимост – акведуктите) и т.н., които са били обичайни елементи от урбанистичния пейзаж, превръщащи дадено населено място в римски град. На това ниво интегритетът например между Сердика и Скретиска е очевиден в липсата на наистина впечатляващ дворец в първата и липсата на градски стени до средата на 6 в. – във втората. „Поправянето“ на тези „липси“ на определен исторически етап ще е сигурен знак за започнало дезинтегриране между двете градски територии – процес, обикновено свързан със сериозни политически промени. До настъпването на този момент обаче (а впрочем и дълго след него) всеки опит да се изследва миналото на едната градска територия, без да се отчита случващото се в другата, би довело до създаване на непълна, неясна, а често и съвсем погрешна представа.

В историята на Сердика и Скретиска ще има периоди и на пълна взаимозависимост, и на временно разделение, което никога няма да достигне до пълна дезинтеграция. Основните причини за тази динамика са три: особеното място на стратегия Сардикия в политическата география на Римската империя, близостта между двете селища и общата им близост до културния феномен, на който те дължат първоначалното си издигане в Империята – Големия римски трансбалкански път.

ПЪТЯТ И ГРАДЪТ...

Карта на „Пътя на поклонника от Бордо до Йерусалим“ (333 г.)

